

## OM HISTORIEFAGETS VIDENSKABELIGHED

Steen Busck

Vi historikere har problemer med videnskabeligheden. Politologer og økonomer mener ikke, vi er rigtige videnskabsfolk. De siger det sjældent højt, men vi kan tydeligt mærke det. Vi er for dårlige til statistik, og teori har vi næsten ingenting af. Vores egne studenter efterlyser også mere teori, ikke nationaløkonomi og statistik – det har vi faktisk undervisning i – men Michel Foucault, semiotik og alt sådan noget, som de har i andre humanistiske fag. Også blandt vores humanistiske kolleger kniber det med respekten for vores videnskabelighed. For nogle år siden hævdede litteraturforskeren Hans Hauge, at det vi lavede i grunden ikke var andet end realistiske romaner af en type, som for længst er forældet i litteraturen. Der er så godt som ingen forskel på historieskrivning og fiktion, mente han. Historieskrivningen er, som amerikaneren Hayden White har påvist, underlagt de samme narrative strukturer og kan inddeles på samme måde som skønlitterære fortællinger.<sup>1</sup>

Nu har vi fået én mere på videnskabeligheden. Denne gang af dansk semiotiks førstemand, Per Aage Brandt.<sup>2</sup> Han sigter heldigvis bredere og rammer de fleste humanistiske fag, men historieforskningen er “prototypisk” for den humanistiske forskning, han er ude efter. Han skelner mellem to slags forskning, en galilæisk, som han selv bedriver, og en ugallilæisk, som de fleste andre humanister giver sig af med. Den første opstiller formelle modeller af virkeligheden, som diskuteres i et særligt sprog, hvis begreber henviser til modellens enkelte dele. Virkeligheden er kun i begrænset omfang iagttagelig og kan ikke i sig selv gøres til genstand for erkendelse. Hvem har f.eks. set tyngdeloven? Hvem har set en kasus? Videnskabens genstand bliver derfor modeller, som til stadighed udvikles under et konstant arbejde med begreberne, undertiden også ved iagttagelse af fænomener, som modellen har udpeget som interessante.

Den anden slags forskning, den humanistisk-historiske, har ingen modeller. Den holder sig til det umiddelbart iagttagelige fænomen, det partikulære enkeltfænomen, opstiller ingen formelle modeller, men nøjes med at beskrive fænomenet, tolke det ind i en mere eller mindre løs sammenhæng med andre iagttagelige fænomener og fortælle om dem. Dens begreber er hentet fra dagligsproget og principielt tilgængelige for enhver. Egentlig begrebsudvikling foregår ikke. Er det overhovedet videnskab sådan noget? Per Aage Brandt har ikke høje tanker om det. Denne slet og ret “fortællende

---

<sup>1</sup> Hans Hauge, “Historiens vendinger”, *Den Jyske Historiker* 50, Århus 1990, 9-28.

<sup>2</sup> Per Aage Brandt, “Forskning og forskning ... I anledning af en debat om humanioras aktualitet”, *Information og Debat*, Aarhus Universitet 13.10.1997.

forskning”, skriver han, “bedrives på bedste beskab, når undervisningsbyrderne tillader eller nødvendiggør det, rundt om på de mange humanistiske ‘fag’. Et og andet essay kan en underviser dog udklække i ny og næ, hvis det skal være. Man kan altid mene noget mere om noget, hvis man får bare lidt mere tid, end man ellers har. Det er ikke sikkert, at nogen også har tid til at læse det, men det kan man aldrig vide.”

Den slags kan man ikke lade sidde på sig. Jeg svarede Per Aage Brandt i samme blad, hvorefter redaktionen af nærværende tidsskrift har bedt mig uddybe mine bemærkninger.

### Historie og systematik?

Der er noget om snakken. Vi har i historiefaget ikke nogen rigtig model af den slags, som fysikken og ifølge Per Aage Brandt også semiotikken arbejder med. Vi har ingen fælles teoridannelse, intet formaliseret videnskabeligt sprog, som vore studerende skal lære for at kunne læse vores bøger. Bøgerne er stort set tilgængelige for enhver. Det sker, at vi henter begreber, endda modeller ind fra systematiske videnskaber som sociologi, antropologi og økonomi, sjældnere politologi og psykologi, men de bliver ikke på samme måde ‘genstand’ for vore anstrengelser. Vi forenkler dem og væver dem sammen med de ord og begreber, vi normalt bruger, og som har deres oprindelse i dagligsproget eller kildeteksternes sprog. De bliver til rimeligt vage og løse tolkningsmønstre, som må vise deres frugtbarhed i mødet med kildematerialet og ellers falde bort. Nogen koncentreret indsats for udviklingen af begreber og modeller i en mere præcis forstand som den, der foregår der, hvor vi henter dem fra, bliver det ikke til.

I grene af historiefaget, især den økonomiske historie og til dels socialhistorien, arbejdes der med kvantitative metoder, som kræver en nøjere præcisering og operationalisering af de anvendte begreber. Man kan ikke tælle, hvis der ikke sker en klar kategorisering af det talte. En befolkning på et givet territorium kan tælles i hoveder, dens vækst eller reduktion og de variabler, der har indflydelse herpå, fødselshyppighed, dødelighed og geografisk mobilitet, kan klart udpeges, på samme måde som det sker, når man tæller enhver anden dyrepopulation og dens kvantitative ændringer. Her vil begreber og metoder et stykke af vejen ligne zoologers og økonomers. Det samme gælder kvantitative bevægelser i enheder som varer og penge og afgivne stemmer ved folketingsvalg. I det omfang en historisk udvikling, og det er jo udviklinger, vi især interesserer os for, kan beskrives kvantitativt og der foreligger et kildemateriale, som tillader sådanne undersøgelser, bruger vi begreber af nøjagtigt samme karakter som de systematiske videnskabers og er forpligtet på den samme omhu i begrebspræciseringen og løsningen af de samme problemer i talbehandlingen, som de er. At vi ikke altid lever op til kravene, må man undskylde os. Vi har så mange andre kildetyper og problemstillinger at håndtere og har ikke den samme tid til at fordybe os i f.eks. statistikkens mysterier, som økonomerne har. Den statistiske behandling af store datamængder er kun en blandt mange metoder og den offentlige statistik kun en blandt

mange kildetyper, som historiestuderende skal stifte bekendtskab med. I øvrigt rækker den ikke særlig langt tilbage i historien og har ændret og udviklet sig kolossalt, siden den opstod.

Vi har heller ikke tid til at sætte os særlig grundigt ind i f.eks. økonomiens begreber i øvrigt og de begrebssystemer, som kaldes modeller. Sagen er jo, at den økonomiske teori er udviklet til begribelse og beskrivelse af en udviklet markedsøkonomi. Et samfund, der har markedet som en marginal sfære, kræver andre begreber. Forholdet mellem politiske, sociale og kulturelle strukturer vil være et ganske andet. Hvad hjælper det at udvikle et stort sammenhængende system af begreber og raffinere det til det yderste, hvis det viser sig uanvendeligt over for det samfund og det kildemateriale, man har for sig. Eksemplerne på, hvor galt det kan gå, når man fører nationaløkonomiske begrebsdannelser blot 300 år tilbage i tiden, er talrige.

Ethvert begrebssystem til beskrivelse og begribelse af et stykke virkelighed er jo statisk i den forstand, at det fastfryser virkeligheden. Ikke således, at enhver forandring lades ude af synsfeltet, men forandring kan kun beskrives med variable størrelser, som er variable i forhold til noget, nemlig den ramme, variationen sker i forhold til. Dette ligger vel i selve udtrykket variabel. Heri adskiller begrebssystemer, det være sig fysiske, biologiske eller økonomiske, sig ikke fra dagligsprogets begreber og ord for forandring. Forandring kan ikke forstås uden en tilsvarende forestilling om noget konstant. En teolog kunne sikkert med rette sige, at forståelsen af det historiske forudsætter en forestilling om evigheden, hvis man kan have sådan én. Jeg henviser sådanne overvejelser til de højere luftlag og nøjes med at påpege de særlige praktiske vanskeligheder, der er forbundet med at bruge begrebssystemer i et fag, der i eminent grad har forandringer som genstand.

Dertil kommer det ubestridelige faktum, at ethvert begrebssystem selv er et historisk fænomen, opstået på et bestemt tidspunkt under bestemte historiske omstændigheder, der på mangfoldige måder bestemte det billede af virkeligheden, som teoretikeren udviklede sit teorisystem i forhold til, og de begreber, han satte det sammen af. Efter de empiriske videnskabers opkomst spillede f.eks. observationsmulighederne den allerstørste rolle. Dette må vel selv den mest galilæiske videnskabsmand erkende.

Sagen er jo, at alt i denne verden er historie, alt undtagen Vorherre og hans engle. At sige, at alt er historie, er det samme som at sige, at alt er 'partikulært' eller med gamle Herders ord: alt er "individualiteter". Der findes en masse dyr med fire ben og pels, som vi kalder katte. Den enkelte kat er en individualitet, et ganske bestemt fænomen på et ganske bestemt sted på jorden, som blev født på et bestemt tidspunkt, fik sin hale hugget af på et andet og døde på et tredje. Men hvad med begrebet kat? Visse filosoffer fra Parmenides over Platon til middelalderens realister ville mene, at dette begreb var konstant og evigt. Andre mente, at det ikke var andet end et navn. Den unge Herder satte sagen på spidsen, og henviste ordet til ikke bare sproget i almindelighed, men til det bestemte sprog, tysk eller latin, som igen tilhørte "folket". Så langt kan vi ikke være med, men efter Darwin ved vi, at arten kat er et historisk fænomen, opstået på et bestemt tidspunkt i udviklingen. Ligesom mennesket og dets sprog, herunder

fænomenet kasus. Jeg ved ikke, om en fysiker ville gå med til, at det samme gælder tyngdeloven. Her kompliceres sagen af problemer omkring begreber som tid, rum og masse, som jeg ingen forstand har på, men det skulle ikke undre mig, om en og anden fysiker ville nikke samtykkende.

Individualiteten er ikke nødvendigvis iagttagelig. Jeg må med Per Aage Brandt sige: Hvem har nogensinde set kattearten? Men jeg må protestere, når han hævder, at jeg kun beskæftiger mig med iagttagelige fænomener. Langt det meste af, hvad jeg dagligt har foran mig, er fænomener, som hverken jeg eller de historiske personer, jeg beskæftiger mig med, har set. Hvem har nogensinde set kongemagten, staten eller ægteskabet? Hvem har set tregenerationsfamilien som familietype betragtet eller trevangssystemet? Hvem har set forholdet mellem Christian IV og Kirsten Munk? Det har jo ingen, heller ikke dem, der levede dengang. Hvad de så, var en række fænomener og episoder, som de tolkede til en sammenhæng og handlede efter. Nogle af dem efterlod skriftlige vidnesbyrd, som jeg kan se og læse og tolke sammen i mit hoved med de begreber og forestillinger, der nu engang findes dér. De var individualiteter, som jeg er det, og som staten, både den danske og staten i almindelighed er det, selvom vi ikke kan få øje på den.

Påstanden om, at alt er historie, alt er individualiteter, ligger tæt på den gamle filosofiske påstand om, at alt flyder. Mange har indtaget et sådant standpunkt. Den unge Herder så sig sejlene på et skib med skiftende horisonter, ligesom Foucault og adskillige andre af nutidens profeter har gjort det. Jeg sejler ikke med. Man kan jo ikke indtage dette standpunkt uden straks at spørge, om også standpunktet flyder, og har dermed slået sig selv for munden. Et standpunkt flyder ikke. Al forandring og ethvert begreb om forandring forudsætter som sagt noget konstant, henholdsvis et begreb om noget konstant. Ikke noget evig konstant, men noget som er konstant i det øjeblik forandringen foregår eller konstateres. Heraklit må stå på sin bred for at iagttage flodens strøm. Det samme må jeg. Det ligger der ikke bare en sproglig og logisk nødvendighed i, men navnlig en praktisk. Jeg holder i mit hoved begrebet om staten konstant, mens jeg undersøger forskellige statsformer. På et andet tidspunkt kan jeg tage fænomenet staten for mig og undersøge dets oprindelse og får så behov for andre konstanter, f.eks. begrebet centralmagt. Eller jeg kan vende tilbage fra undersøgelsen af de enkelte stater og stille spørgsmålstegn ved begrebet om staten i almindelighed. Er det overhovedet frugtbart at operere med et sådant begreb? Er der ikke snarere tale om en buket af funktioner, som man burde løse op for og fordele til andre buketter? I så fald har jeg gjort begrebet funktion til en konstant. Jeg kan også springe helt ud af min rolle som historiker og spørge til de politiske konsekvenser af forskellige forestillinger om staten. Hvem allierer jeg mig som politisk aktør med, når jeg vælger den og den forestilling? I denne situation er jeg nødt til at have forestillingen om visse politiske retninger og deres værdier og bagvedliggende interesser som konstant. Jeg kan kort sagt springe fra den ene position til den anden, men på hver position er jeg nødt til at holde mig til visse konstanter for at se variationen, og jeg kan ikke blive ved med at springe. Jeg må træffe mine valg både som historiker og som politisk person, hvis mine

handling, de videnskabelige såvel som de politiske, skal blive til virkelighed, dvs. virke.

### Videnskabelighed og disciplin

Jeg er ikke fuldkommen fri i mine valg. De fleste er allerede truffet ved at diverse forestillingskredse med tilhørende sprog og diverse handlingssammenhænge og de erfaringer, de har afsat i mit hoved, så at sige har valgt mig. Som fagmand adskiller jeg mig ikke heri fra fysikeren eller økonomen. Man kan endda sige, at jeg er friere end dem, for de sidder til op over begge ører i begrebsapparater og systematiske metoder, som styrer deres tanker på en helt anderledes tvungen måde. De arbejder virkelig under et konstanternes tyranni, skønt disciplinen vist nok også hos dem er i en vis opløsning, som den er det i hæren. Til gengæld kan jo disciplineret tænkning og iagttagelse være umådelig effektiv, hvis den da ikke kun har sig selv til formål, som eksercitsen havde det i min soldatertid. Lægevidenskabens kontrollerede forsøg har efter min bedste overbevisning hidtil vist bedre resultater end allehånde andre iagttagelser og holistiske tolkninger af menneskekroppens sammenhænge og funktioner.

Disciplin skal der til. Ingen tvivl om det. Men hvad disciplinen nærmere skal gå ud på, for at man kan tale om videnskab og videnskabelig metode, er det svært at udtale sig om på et generelt plan. Justus Hartnack skrev herom i min lærebog til filosofikum, *Filosofiske problemer* (København 1966), 240:

At sige at noget er udført videnskabeligt er ikke at sige noget som helst om, hvad der er gjort, er ikke på mindste måde at beskrive noget, nogen har foretaget sig, men det er at sige, at det, der er gjort, hvad det så end er, er gjort således, at fordringerne til omhu, nøjagtighed, akkuratesse, følgerigtighed, kontrol etc. er tilfredsstillende. Det er med andre ord at sige hverken mere eller mindre, end det ville være at sige, at det, der hænger på væggen, er kunst.

Jeg er meget glad for disse ord og har gentagne gange taget dem frem, når jeg følte min videnskabelighed truet af mere systematiske og eksakte videnskaber. Jeg mener ganske bestemt, at også mit fag stiller krav som dem, Hartnack nævner. Disciplinen ligger på andre felter end i de "galilæiske" videnskaber. Historiefaget stiller ikke krav om indlæring af og korrekt anvendelse af større begrebsapparater, men det stiller strengere krav om omhu og akkuratesse i kildebehandling og dokumentation end de fleste andre fag. Hvad følgerigtigheden angår, foretager vi ikke deduktioner, som kan formuleres og efterprøves matematisk, men arbejder kun med et begreb om logisk konsistens i den mere vage forstand, at vore udsagn ikke må modsige hinanden. Vore modeller er mere eller mindre vage tolkningsmønstre, som indgår i andre tolkningsmønstre, som indgår i andre osv. De ligner dagligdagens erfaringer og tolkningsmønstre, men faget kræver større præcision i begreberne og frem for alt større forklaringskraft over for det foreliggende kildemateriale end dem, der stilles hjemme i køkkenet.

Ikke alle historikere vil tage ordet model i munden, mener måske ovenikøbet, at modeller har fanden skabt, fordi de tromler hen over kildematerialet, indsnævrer blikket og spærrer for nødvendige udsigter. Jeg hører til dem, der gerne bruger ordet model om de begrebskonstellationer, jeg opererer med. Det sker måske også i ny og næ, at jeg foretager operationer, som selv Per Aage Brandt ville godkende som begrebsudvikling. Men de bliver aldrig til modeller af den avancerede art, økonomer, fysikere og måske semiotikere udvikler. Jeg har den største respekt for systematisk tænkning, bestræber mig tit på at være mere systematisk og går gerne over faggrænsen for at finde teori-elementer, jeg kan bruge. Men jeg er forsigtig. Jeg ved, at jeg ikke er fri til at vælge hvad som helst. Ved at vælge et enkelt element, vælger jeg måske en hel teoribygning, som jeg ikke behersker, og som snarere vælger mig og på måder, jeg ikke kan overskue, i grunden står i en uforenelig modsætning til den teoribygning, jeg sidste gang hentede et element fra. Jeg er frem for alt forsigtig med at gøre mine modeller så detaljerede og skarpe, at de mister deres følsomhed over for den mangfoldige virkelighed, der lå bag de brudstykker, jeg har for mig. Og jeg må kunne godtgøre deres forklaringskraft og sammenhæng med mine nøje prøvede kildeobservationer, så jeg selv og mine kolleger føler sig overbeviste om, at modellerne og de enkelte konkrete udsagn, de afstedkommer, har ført os en smule nærmere sandheden om det stykke virkelighed, jeg undersøgte.<sup>3</sup>

I historiefaget føler vi os nemlig som i enhver anden videnskab forpligtede på sandheden. Vores forklaringer og fremstillinger af historiske forløb og tilstande skal så vidt muligt være sande. De må gerne være overraskende og fængslende, så et bredere publikum gider læse dem, føje nye begreber og synsmåder til, som vækker opstandelse i fagfællers kreds. Men det er ikke hovedsagen. Udsagnene skal først og fremmest være sande også i detaljen. Ikke at vi tror, vi nogensinde når frem til sandheden – den findes kun hos Gud – men de udsagn, vi når frem til om virkeligheden, bliver udsagn, som vi med den fornuft, vi nu engang har til rådighed, finder mere sande end andre udsagn om den samme virkelighed.

Historiefaget er uden tvivl en tolkende videnskab. Forskningsprocessen er oftest fra ende til anden fortolkninger. I lyset af et større tolkningsmønster, som undertiden fortjener navn af teori, undertiden ikke, tolker vi kilderne og frembringer nye udsagn, som virker tilbage på det større mønster, undertiden justerer det, hvorefter vi går videre til næste kilde. Der dukker hele tiden muligheder op, som vi må vælge imellem. De er dog kun sjældent formuleret som alternative hypoteser, der afprøves på et datamateriale til verifikation eller falsifikation, som det hedder i den galilæiske tradition. Noget sådant kan indtræffe. Man kan, som det er gjort, på et større materiale som folketællingslisterne afprøve to skarpt skårne muligheder: Var den typiske danske familie i 1845 en tregenerationsfamilie eller en togenerationsfamilie? Der foreligger visse

---

<sup>3</sup> Med begreberne sandhed og virkelighed rører jeg ved et større problemfelt, som ikke skal afhandles her, men som jeg har drøftet i anden sammenhæng ("Historie og sandhed", *Den Jyske Historiker* 50, 1990).

usikkerheder. Folketællingslisternes pålidelighed må nøje efterprøves og stikprøverne udvælges efter forsvarlige statistiske retningslinier. Men det er muligt at nå til en rimelig sikker afgørelse, som afsætter et dejlig kontant forskningsresultat. En sådan forskningssituation er imidlertid atypisk. I langt de fleste tilfælde holder forskerens tolkningsproces bare op, fordi tiden, pladsen og kilderne ikke rækker længere. Er en sådan forskning videnskab?

Ja, det mener jeg. En galilæisk videnskabsmodel, som vil tvinge enhver forskningsproces ind under skemaet begrebssystem – deduktion – hypotese – dataindsamling – verifikation/falsifikation, bliver over for megen, måske al historisk virkelighed enten til en prokrustesseng for erkendelsen eller til en ret ubrugelig model, som må udvandes til udsagn som: historikere bruger, hvad enten de ved det eller ej, teori, herunder klassifikationer og lovmæssigheder, hvorfra de deducerer hypoteser, som søges verificeret på et datamateriale. Deres teorier er blot af en meget høj komplikationsgrad og fleksibilitet, og de når til resultater, som er behæftet med stor usikkerhed og kun har præg af sandsynligheder. Sådanne videnskabsteoretiske udsagn siger jo ikke meget.

Det gør Hayden Whites og Hans Hauges heller ikke. Mange historiske fremstillinger, måske de fleste, kan karakteriseres som fortællinger med den ene eller anden narrative struktur, måske endda adskillige typer i samme fremstilling. Der er uden tvivl sådanne strukturer på spil i historiske fremstillinger, som vi gjorde klogt i at være mere opmærksomme på. Ligesom vi til kildenganalysen gjorde klogt i at stifte bekendtskab med en tekstanalyse som den, litterater og sprogfolk opøves i. Men vore kildeanalyser får andet og mere med end de lag, litteraten opdager, idet vi på en anden måde, end litteraten gør det, sætter teksten i forhold til et stykke virkelighed uden for teksten. Vore fremstillinger er ikke heller kun fortællinger, hvis man holder sig til en mere præcis betydning af dette ord. Udvider man det til at omfatte alt, herunder f.eks. økonomisk teori og forklaringer af kapitalismens opkomst, ja, måske de historiske forløb selv, som nogle gudhjælpemig har gjort det, udvander man sagen mindst ligeså meget, som positivisterne gjorde, og siger i grunden meget lidt.

### Slutbemærkninger

Dette var et forsvar for historiefagets videnskabelighed mod bestemte angreb. Det er måske fremgået, at faget er et broget foretagende, men hvilket fag er ikke det? Hvilket fag betjener sig ikke af både fortolkning og forklaring? Hvilket fag er ikke både galilæisk og historisk? Hvor skal vi f.eks. placere evolutionsteorien og teoriene om Jordens udvikling og Big Bang? Er det historiske tolkninger med større eller mindre forklaringskraft eller hypoteser, der står til falsifikation? Mest det første, tror jeg.

Jeg tror, at ethvert fag, uanset hvor galilæisk det måtte være, har fortolkninger af historiske fænomener inde i billedet. Vægtningen er blot forskellig. Nogle er mere systematiske, andre mindre, nogle mere historisk fortolkende, andre mindre. Vores disciplin og faglige identitet beror på, hvor vi lægger vægten. Enhver disciplinering vil

føre til, at man slækker på andre felter. Enhver særlig opmærksomhed på ét felt, fører til uopmærksomhed på andre. Den galilæiske teoretiker, der koncentrerer sig om begrebsudvikling, må slække på opmærksomheden over for datatilvejebringelsens problemer, på kildearbejdet, som det hedder hos os. Enhver videnskabsmand, som bevæger sig ind i en teoribygning, må slække på den historiske forståelse og omvendt. Det ved jeg fra mit daglige arbejde.

Når Per Aage Brandt fordeler videnskabelighederne i sine to kasser, parterer han mig og mange andre. Jeg kan ikke acceptere denne tvedeling, så lidt som jeg accepterer den dualisme mellem forstående og forklarende videnskab, som tyske idealister opstillede i forskellige varianter. Nogle gange tænker jeg systematisk, andre gange historisk. Det lykkes vel sjældent særlig godt at forene de to synsmåder. Måske er de dybest set uforenelige, men jeg er nødt til at forsøge. Virkeligheden, både Galilæis og min, består af fænomener, synlige og ikke-synlige, maden, vi spiste såvel som de forestillinger, der dannede sig i vore hoveder. Ethvert fænomen er under forandring og indgår i strukturer, der selv er fænomener under forandring. En adækvat beskrivelse af strukturen i et givet øjeblik kræver systematik, men fænomenet kan aldrig, især ikke hvor der er tale om menneskelig aktivitet, restløst beskrives som del af en struktur. Det er til enhver tid meget andet og er hele tiden på vej til at blive noget nyt, som måske vil forandre den hele struktur. Derfor kræver det enkelte fænomen ideelt set min fulde opmærksomhed. I det øjeblik, jeg lader det ude af syne, fjerner jeg mig fra virkeligheden. Det gør Per Aage Brandt også.

Steen Busck  
Lektor, cand.mag.  
Center for Kulturforskning  
Aarhus Universitet